

UDK: 911.373:502/504(497.11)

DOI: 10.5937/LSPUPNXI26267M

Pregledni naučni rad

FUNKCIONALNA TRANSFORMACIJA SEOSKIH NASELJA U SRBIJI U KONTEKSTU ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA

**Liljana Mihajlović¹, Miroljub Milinčić², Danijela Vukoičić³,
Dragan Petrović⁴, Uroš Milinčić⁵**

Apstrakt: Socioekonomske promene u Srbiji tokom poslednjih decenija uticale su na funkcionisanje i prostornu organizaciju seoskih naselja. Procesi tranzicije, deagrarizacije i demografskih promena doveli su do transformacije funkcija sela, promena u korišćenju prostora i preoblikovanja odnosa prema prirodnim resursima. Ove promene ispoljavaju izraženu prostornu diferencijaciju, uslovljavajući različite razvojne putanje perifernih i prigradskih ruralnih područja. Uprkos tome, javne politike su tokom tranzicionog perioda bile pretežno usmerene na institucionalne aspekte razvoja, dok su funkcionalne transformacije ostajale nedovoljno integrisane u dugoročne koncepte održivog ruralnog razvoja. Rad ima za cilj da identifikuje osnovne pravce funkcionalne transformacije seoskih naselja u Srbiji i ukaže na njihove prostorne, socijalne i ekološke implikacije. Analiza je zasnovana na relevantnim teorijskim pristupima i dosadašnjim istraživanjima, sa posebnim fokusom na diverzifikaciju funkcija, racionalno korišćenje prostora i uvođenje ekoloških kriterijuma u planiranje ruralnog razvoja, uz razmatranje mogućnosti unapređenja prostorno-planerskih pristupa i formulisanja politika usmerenih ka dugoročno održivom razvoju ruralnih područja u Srbiji.

Ključne reči: seoska naselja, funkcionalna transformacija, održivi ruralni razvoj, prostorno planiranje, životna sredina

FUNCTIONAL TRANSFORMATION OF RURAL SETTLEMENTS IN SERBIA IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT

Abstract: Socio-economic changes in Serbia over recent decades have influenced the functioning and spatial organization of rural settlements. Processes of transition, deagrarianization, and demographic change have led to the transformation of rural functions, changes in land use, and the reconfiguration of relationships with natural resources. These processes exhibit pronounced spatial differentiation, resulting in diverse development

¹ Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd, Srbija; liljana.mihajlovic@gef.bg.ac.rs, 0000-0003-4022-8248

² Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd, Srbija; miroljub.milincic@gef.bg.ac.rs, 0009-0004-0003-9957

³ Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Prirodno-matematički fakultet, Odsek za geografiju, Kosovska Mitrovica, Srbija E-mail, 0000-0002-3139-1070

⁴ Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd, Srbija; dragan.petrovic@gef.bg.ac.rs, 0000-0003-4097-0047

⁵ Putevi Srbije d.o.o, Beograd; uros.milincic@putevi-srbije.rs, ORCID 0000-0001-6733-4302

trajectories of peripheral and peri-urban rural areas. Despite this, public policies during the transition period have been primarily focused on institutional aspects of development, while functional transformations have remained insufficiently integrated into long-term concepts of sustainable rural development. The aim of this paper is to identify the main directions of functional transformation of rural settlements in Serbia and to highlight their spatial, social, and environmental implications. The analysis is based on relevant theoretical approaches and previous research, with a particular focus on functional diversification, rational spatial use, and the integration of environmental criteria into rural development planning, while also considering possibilities for improving spatial planning approaches and formulating policies oriented toward the long-term sustainable development of rural areas in Serbia.

Key words: rural settlements, functional transformation, sustainable rural development, spatial planning, environment

UVOD

Seoska naselja u Srbiji predstavljaju složen prostorni i razvojni sistem, obeležen izraženom unutrašnjom diferenciranošću i specifičnim demografskim i ekonomskim kretanjima. Njihova savremena transformacija odvija se kroz međusobno povezane prirodne i društvene procese koji oblikuju funkcionalnu strukturu i razvojne mogućnosti ruralnog prostora. Tokom druge polovine XX i početkom XXI veka došlo je do značajnog preoblikovanja strukture stanovništva, načina korišćenja prostora i organizacije privrednih aktivnosti, čime su izmenjene i funkcije seoskih naselja. Nekada dominantno agrarna, ona danas sve izraženije poprimaju obeležja složenih sistema u kojima se prepliću različiti oblici ekonomskih aktivnosti i društvenih funkcija. Savremeni razvojni tokovi uslovljeni su deagrarizacijom, razvojem sekundarnih i tercijarnih delatnosti, kao i promenama u demografskim i socijalnim strukturama stanovništva (Tošić, 2000; Van der Ploeg et al., 2000; Woods, 2011). Poseban značaj imaju migracioni procesi i depopulacija, koji se neposredno odražavaju na korišćenje zemljišta, restrukturiranje lokalnih ekonomija i dugoročnu održivost ruralnih područja (Tošić et al., 2009).

Prostorna neujednačenost ovih procesa uslovila je formiranje različitih razvojnih obrazaca. Naselja u neposrednoj blizini urbanih centara i duž značajnih saobraćajnih pravaca karakterišu intenzivniji oblici funkcionalnog preobražaja, praćeni diverzifikacijom delatnosti i jačanjem veza sa širim ekonomskim sistemima. Suprotno tome, periferni i brdsko-planinski prostori zadržavaju pretežno agrarni karakter, uz izražene depopulacione tendencije i ograničene razvojne mogućnosti (Bogdanov, 2007; Drobnjaković, 2019). Uočena diferencijacija ukazuje na potrebu za prostorno osetljivim pristupima planiranju i upravljanju ruralnim razvojem. Istovremeno, tokom tranzicionog perioda javne politike bile su pretežno usmerene na institucionalne i organizacione aspekte razvoja, dok su transformacioni procesi u funkcionalnoj strukturi naselja ostajali nedovoljno integrisani u dugoročne razvojne strategije, što potvrđuju i istraživanja ruralne politike i uloge lokalnih aktera (Bogdanov & Stojanović, 2006; Papić & Bogdanov, 2015).

KONCEPTUALNI OKVIR I SAVREMENI TOKOVI FUNKCIONALNE TRANSFORMACIJE SEOSKIH NASELJA

Savremeni razvoj ruralnog prostora karakteriše složen i višedimenzionalan proces funkcionalne transformacije seoskih naselja, koji obuhvata promene u strukturi delatnosti, organizaciji prostora i načinu života stanovništva. U tom smislu, funkcionalnost se izdvaja kao ključni analitički okvir za razumevanje kako unutrašnje organizacije naselja, tako i njihovog položaja u mreži naseljenosti (Tošić, 2000). Transformacioni tokovi oblikovani su međusobnim delovanjem prirodnih i društvenih činilaca, pri čemu razlike u fizičko-geografskim, istorijskim i socioekonomskim uslovima uslovljavaju izraženu raznovrsnost

ruralnog prostora Srbije. Kao posledica toga, tradicionalni model zasnovan na dominaciji poljoprivrede postepeno ustupa mesto raznovrsnijim oblicima ekonomskih aktivnosti, čime se menja i funkcionalna struktura naselja (Van der Ploeg et al., 2000; Woods, 2011).

Radi jasnijeg sagledavanja ključnih determinanti ovog procesa, odnosi između urbanih i ruralnih prostora mogu se interpretirati kroz model prikazan na Slici 1. Ovaj model ukazuje na međusobno delovanje tri osnovne komponente: urbanog uticaja, ruralnog potencijala i migracionih tokova. Urbani uticaj obuhvata prostornu blizinu gradova, dostupnost tržišta, infrastrukture i radnih mesta, dok ruralni potencijal uključuje prirodne resurse, strukturu zemljišta i lokalne razvojne kapacitete. Migracioni tokovi, kao dinamička komponenta sistema, posreduju između njih i utiču na redistribuciju stanovništva, radne snage i ekonomskih aktivnosti (Tošić et al., 2009). Njihovim međusobnim delovanjem formiraju se različiti obrasci poljoprivredne proizvodnje i funkcionalne organizacije naselja, čiji intenzitet i pravac zavise od stepena razvijenosti i prostornog položaja.

Analiza funkcionalne strukture naselja najčešće se zasniva na sektorskoj strukturi aktivnog stanovništva, čime se omogućava razlikovanje odnosa između primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora. Na toj osnovi izdvajaju se agrarna, mešovita i neagrarna naselja, pri čemu prelazni oblici imaju poseban značaj jer odražavaju procese diverzifikacije i restrukturiranja ruralne ekonomije, što potvrđuju i savremenija istraživanja tipologije i strukture poljoprivrede (Mihajlović et al., 2024; Živanović, 2018). Ovakva dinamika uslovljena je širim društveno-ekonomskim procesima, pre svega deagrarizacijom i tercijarizacijom, koje dovode do smanjenja učešća poljoprivrede i jačanja industrijskih i uslužnih delatnosti (Bogdanov, 2007). Intenzitet transformacije varira u zavisnosti od dostupnosti resursa i povezanosti sa urbanim centrima, pa se najizraženiji oblici uočavaju u njihovoj gravitacionoj zoni, gde dolazi do razvoja dnevnih migracija i jačanja nepoljoprivrednih aktivnosti. Suprotno tome, periferni i brdsko-planinski prostori karakterišu sporija dinamika promena, izraženija depopulacija i veći stepen oslonjenosti na primarni sektor.

Slika 1. Urbano-ruralni odnosi i faktori funkcionalne transformacije

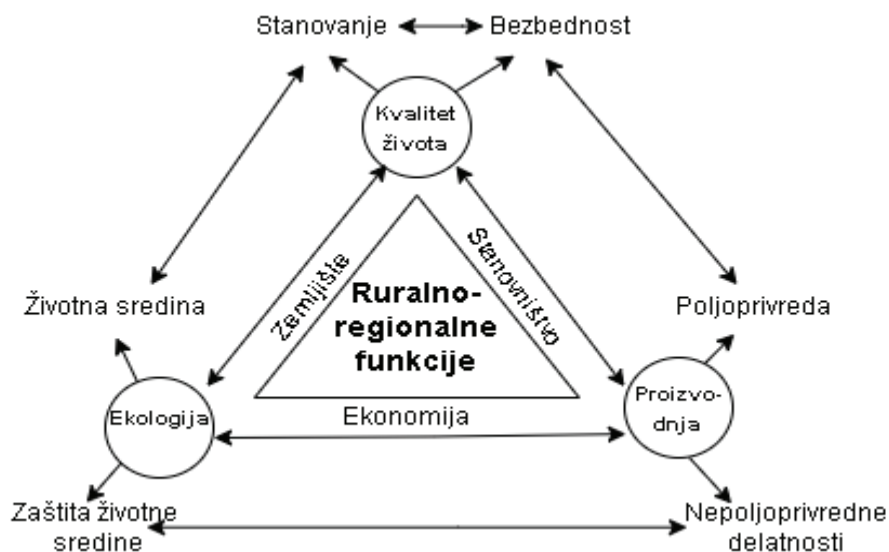
U savremenim istraživanjima ruralni prostor se sve češće posmatra kao multifunkcionalni sistem u kojem se prepliću proizvodne, uslužne, ekološke i društvene funkcije (Van der Ploeg et al., 2000; Woods, 2011). U tom okviru, diverzifikacija ekonomskih

aktivnosti predstavlja važan mehanizam transformacije, jer doprinosi jačanju lokalnih ekonomija, smanjenju zavisnosti od jednog sektora i povećanju otpornosti ruralnih područja. Istovremeno, koncept teritorijalno uravnoteženog razvoja naglašava ulogu manjih lokalnih centara kao nosilaca transformacionih tokova (Drobnjaković, 2019). Model decentralizovane koncentracije podrazumeva jačanje naselja sa razvijenim funkcijama rada, usluga i infrastrukture, dok mikro-razvojni nukleusi predstavljaju ključne tačke integracije i revitalizacije ruralnog prostora (Tošić, 2000). Sagledavanje ovih procesa zahteva integrisan pristup koji povezuje sektorsku strukturu, prostornu organizaciju, demografska kretanja i institucionalne okvire razvoja, čime se omogućava sveobuhvatno razumevanje promena i definisanje održivih razvojnih modela.

PROSTORNA DIFERENCIJACIJA I TIPOVI FUNKCIONALNE TRANSFORMACIJE SEOSKIH NASELJA U SRBIJI

Prostorna diferencijacija ruralnog prostora Srbije predstavlja ključni okvir za razumevanje savremenih transformacionih tokova u seoskim naseljima. U takvim uslovima, procesi razvoja odvijaju se u neujednačenim prostornim okolnostima, što rezultira različitim intenzitetom i pravcima promena, kao i formiranjem specifičnih razvojnih obrazaca. Razlike u prirodnim karakteristikama, infrastrukturnoj opremljenosti, blizini urbanih centara i dostupnosti tržišta određuju dinamiku ovih procesa i utiču na funkcionalnu strukturu ruralnog prostora. Na toj osnovi mogu se izdvojiti tri osnovna tipa prostora – ravničarski, brdsko-planinski i periurbani – koji se razlikuju prema stepenu razvijenosti, strukturi delatnosti i intenzitetu funkcionalnih promena. Ravničarska područja odlikuju se povoljnim uslovima za poljoprivredu, boljom saobraćajnom povezanošću i većim stepenom uključenosti u tržišne tokove, što doprinosi bržoj diverzifikaciji funkcija. Suprotno tome, brdsko-planinska i periferno locirana naselja suočavaju se sa ograničenim razvojnim potencijalima, slabijom infrastrukturom i izraženim depopulacionim procesima, zbog čega zadržavaju pretežno agrarni karakter i sporiju dinamiku transformacije (Bogdanov, 2007; Drobnjaković, 2019).

Najizraženiji oblici funkcionalnog preobražaja uočavaju se u periurbanim naseljima, koja predstavljaju zonu intenzivne interakcije urbanih i ruralnih sistema. Blizina urbanih centara omogućava razvoj dnevnih migracija, širenje uslužnih i industrijskih delatnosti i promene u načinu korišćenja prostora, čime dolazi do preplitanja funkcija života, rada i usluga. U takvom okruženju formira se urbano-ruralni kontinuum u kojem se granice između sela i grada postepeno brišu, a funkcionalna struktura naselja postaje sve kompleksnija (Tošić et al., 2009; Tacoli & Agergaard, 2017). Za razliku od modela prikazanog na Slici 1, koji naglašava ključne faktore transformacije, odnosi između urbanih i ruralnih prostora na Slici 2 sagledani su kao funkcionalni sistem u kojem se prepliću ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije razvoja. Takav pristup ukazuje na to da urbano-ruralne veze ne deluju samo kroz uticaj pojedinačnih faktora, već kroz međuzavisnost funkcija koje oblikuju organizaciju prostora. Intenzitet i pravac tih odnosa zavise od prostornog položaja i stepena razvijenosti, što rezultira različitim oblicima funkcionalne organizacije naselja.

Slika 2. Model urbano-ruralnih odnosa i funkcionalne transformacije

Na osnovu strukture delatnosti, seoska naselja u Srbiji mogu se klasifikovati na agrarna, mešovita i neagrarna, čime se jasno uočavaju različite faze funkcionalne transformacije. Agrarna naselja karakteriše dominantno učešće primarnog sektora i ograničena diverzifikacija ekonomskih aktivnosti, dok mešovita naselja predstavljaju prelazni oblik u kojem dolazi do kombinovanja poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti. Neagrarna naselja odlikuje veći udeo sekundarnih i tercijarnih funkcija, što ukazuje na viši stepen transformacije i integrisanosti u šire ekonomske tokove (Mihajlović et al., 2024; Živanović, 2018).

Dalji tokovi razvoja dodatno produbljuju procese deagrarizacije i promene u strukturi zaposlenosti. U razvijenijim i periurbanim područjima beleži se smanjenje značaja poljoprivrede i jačanje uslužnog sektora, dok u perifernim oblastima ovi procesi teku sporije, što dovodi do ekonomske stagnacije i intenziviranja migracionih tokova. Depopulacija i starenje stanovništva naročito su izraženi u brdsko-planinskim naseljima, gde ograničene mogućnosti zapošljavanja utiču na smanjenje funkcionalne vitalnosti naselja. Istovremeno, širenje gravitacione zone urbanih centara, razvoj infrastrukture i tržišta rada doprinose funkcionalnom povezivanju naselja različitog tipa, pri čemu dolazi do diferencijacije njihovih uloga – od lokalnih centara do rezidencijalnih i proizvodnih prostora (Tošić, 2000). Sagledano u celini, prostorna diferencijacija ukazuje na postojanje višestrukih razvojnih putanja seoskih naselja u Srbiji, koje se kreću od intenzivnih procesa diverzifikacije u razvijenijim područjima do zadržavanja tradicionalnog agrarnog modela u perifernim zonama. Takva diferencijacija nameće potrebu za prostorno diferenciranim pristupima u planiranju održivog ruralnog razvoja, zasnovanim na uvažavanju specifičnih razvojnih potencijala i ograničenja pojedinih tipova prostora.

FUNKCIONALNA TRANSFORMACIJA U KONTEKSTU ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA

U ruralnom prostoru Srbije transformacioni procesi seoskih naselja sagledavaju se u okviru koncepta održivog ruralnog razvoja, budući da promene u strukturi delatnosti i organizaciji prostora neposredno utiču na ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije razvoja. Savremeni pristupi ukazuju na prelazak sa sektorski usmerenog na integrisani model razvoja, zasnovan na povezivanju funkcija i racionalnom korišćenju resursa (OECD, 2020). U tom smislu, diverzifikacija ekonomskih aktivnosti ima važnu ulogu, jer omogućava smanjenje zavisnosti od poljoprivrede i stabilizaciju lokalnih ekonomija. Razvoj uslužnih delatnosti, ruralnog turizma i različitih oblika lokalnog preduzetništva doprinosi jačanju otpornosti ruralnih zajednica i ublažavanju nepovoljnih demografskih kretanja (Van der Ploeg et al., 2000; Woods, 2011; Ristić et al., 2024).

Polazeći od koncepta multifunkcionalnosti, ruralni prostor se posmatra kao sistem u kojem se prepliću ekonomske, ekološke i društvene funkcije. Njihovo usklađivanje predstavlja osnov za dugoročnu održivost ruralnih sistema (European Commission, 2021). U tom kontekstu, racionalno korišćenje prostora i resursa podrazumeva prilagođavanje ekonomskih aktivnosti prirodnim ograničenjima i razvojnim potencijalima. U ruralnim područjima Srbije, gde su razvojni tokovi u velikoj meri zasnovani na korišćenju prirodnih resursa, ovakav pristup ima ključnu ulogu u očuvanju zemljišta, biodiverziteta i kvaliteta životne sredine.

Značajnu ulogu u usmeravanju ovih procesa imaju modeli prostornog razvoja koji podstiču ravnomerniju teritorijalnu raspodelu funkcija i stanovništva. Koncept decentralizovane koncentracije zasniva se na jačanju manjih lokalnih centara koji integrišu različite funkcije i doprinose stabilizaciji ruralnog prostora (Drobnjaković, 2019). Istovremeno, razvoj infrastrukture, dostupnost tržišta i institucionalna podrška predstavljaju ključne preduslove za realizaciju ovih procesa, posebno u perifernim područjima gde su razvojna ograničenja najizraženija. Sagledano u celini, ovi razvojni tokovi predstavljaju važan instrument ostvarivanja ciljeva održivog ruralnog razvoja, pri čemu njihov domet zavisi od usklađivanja ekonomskih interesa, društvenih potreba i ekoloških zahteva, kao i od uvažavanja prostornih specifičnosti pojedinih područja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Razvoj ruralnog prostora u Srbiji odlikuje se izraženom prostornom diferencijacijom, koja se jasno manifestuje kroz različite obrasce funkcionalne organizacije seoskih naselja. U zavisnosti od stepena povezanosti sa urbanim centrima, infrastrukturne opremljenosti i dostupnosti resursa, oblikuju se različiti pravci transformacije – od intenzivne diverzifikacije u periurbanim zonama do zadržavanja tradicionalnog agrarnog modela u perifernim i brdsko-planinskim područjima. Takva diferencijacija potvrđuje složen karakter promena u strukturi delatnosti i načinu korišćenja prostora, kao i sve izraženiju integraciju pojedinih naselja u šire ekonomske i prostorne sisteme.

Posmatrano iz perspektive održivog razvoja, ključni izazov predstavlja usklađivanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških funkcija ruralnog prostora. Jačanje diverzifikovanih oblika ekonomskih aktivnosti, uz razvoj lokalnih centara i mikro-razvojnih nukleusa, doprinosi funkcionalnoj integraciji i smanjenju regionalnih dispariteta. Istovremeno, ostvarivanje dugoročnih razvojnih ciljeva zahteva prostorno diferenciran i integrisan pristup planiranju, zasnovan na uvažavanju specifičnih potencijala i ograničenja pojedinih tipova naselja. U tom kontekstu, unapređenje infrastrukture, razvoj lokalne ekonomije i racionalno korišćenje resursa izdvajaju se kao ključni pravci delovanja, čime se stvaraju uslovi za stabilan i održiv razvoj ruralnih područja u Srbiji.

ZAHVALNOST

Studija je realizovana uz podršku Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (Ugovori broj: 451-03-34/2026-03/ 200091 i 451-03-137/2025-03/200091).

REFERENCE

- Bogdanov, N. (2007). *Regional dimensions of rural Serbia*. EU Project "Support to a Rural Development Programming and Payment System", Belgrade.
- Drobnjaković, M. (2019). *Razvojna uloga ruralnih naselja centralne Srbije* (Posebna izdanja 95). Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU.
- European Commission. (2021). *A long-term vision for the EU's rural areas*. Brussels: European Commission.
- Mihajlović, Lj. (2024). *Ekološka i ruralna transformacija planinskih područja Zapadne Srbije u kontekstu održivog razvoja* (doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Mihajlović, L., Milinčić, M., Vukoičić, D., & Petrović, D. (2024). Primena faktorske analize u tipologiji poljoprivrede Srbije. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 104(2), 1–32.
- OECD. (2020). *Rural well-being: Geography of opportunities*. Paris: OECD Publishing.
- Papić, R., & Bogdanov, N. (2015). Rural development policy – A perspective of local actors in Serbia. *Ekonomika poljoprivrede*, 62(4), 1079–1092. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1504079P>
- Ristić, D., Vukoičić, D., Ivanović, M., Nikolić, M., Milentijević, N., Mihajlović, L., & Petrović, D. (2024). Transformation of abandoned railways into tourist itineraries: Model of revitalization of marginal rural areas. *Land*, 13(3), 321. <https://doi.org/10.3390/land13030321>
- Tacoli, C., & Agergaard, J. (2017). *Urbanisation, rural transformations and food systems: The role of small towns*. IIED. <https://www.iied.org/10806iied>
- Tošić, D. (2000). Prostorno-funkcijske veze i odnosi u urbanim regijama. *Arhitektura i urbanizam*, 7. Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Tošić, D., Krunić, N., & Petrić, J. (2009). Daily urban systems in function of the spatial organisation in Serbia. *Arhitektura i urbanizam*, 27, 35–45.
- Van der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzmán, E., & Ventura, F. (2000). Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391–408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- Woods, M. (2011). *Rural geography: Processes, responses and experiences in rural restructuring*. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446216415>
- Živanović, Z. (2018). Prilog diskusiji o tipologiji naselja Srbije. *Demografija*, 15, 33–49.